

Anna Sylwestrzak

Dalszy zapis

I. Zagadnienia ogólne

Specyfika zobowiązania z dalszego zapisu wynika m.in. z usytuowania tego zobowiązania jako swoistego drugiego ogniwa w ramach łańcucha stosunków prawnych. Pierwszym ogniwem tego łańcucha jest zobowiązanie z zapisu, i od niego w pewnym zakresie pozostaje zależny dalszy zapis. Zakres tej zależności oraz cechy szczególne zobowiązania z dalszego zapisu będą przedmiotem rozważań niniejszego opracowania.

Definicję legalną dalszego zapisu (sublegatu) zawiera art. 968 § 2 k.c., który głosi, że spadkodawca może obciążyć zapisem także zapisobiercę. Z regulacji tej wynika, że nie ma ona samodzielnego charakteru, gdyż wymaga uzupełnienia o treść art. 968 § 1 k.c., co w sumie daje pełną definicję dalszego zapisu jako zobowiązania mającego źródło w rozrządzeniu testamentowym spadkodawcy, polegającego na zobowiązaniu zapisobiercy do spełnienia określonego świadczenia majątkowego na rzecz oznaczonej osoby. Dalszy zapis nie stanowi odmiennego od zapisu rodzaju zobowiązania. Jest on w istocie takim zapisem, w którym po stronie zobowiązanej występuje zapisobierca, i dlatego dla odróżnienia zostaje nazwany zapisem „dalszym”¹. Można wobec tego przyjąć, że już z definicji dalszego zapisu wynika, że przepisy regulujące zapis należy w zasadzie stosować do dalszego zapisu bezpośrednio. W ramach cało-

---

¹ Podobnie E. Niezbecka [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. IV, red. A. Kidyba, Warszawa 2008, s. 145, która wskazuje, że w konstrukcji zapisu i dalszego zapisu nie ma różnic.

kształtu regulacji prawnej dalszego zapisu można jednak wyróżnić trzy kategorie przepisów. Po pierwsze przepisy ustanawiające odmienne reguły dla dalszego zapisu, będące przepisami szczególnymi względem ogólnej regulacji zapisu. Jako przykład może posłużyć odmienna regulacja zasad wykonania zobowiązania (art. 970 zd. 2 i art. 974 k.c.). Drugą grupę przepisów stanowią te, które do dalszego zapisu nakazują stosować odpowiednio regulacje dotyczące zapisu, jak np. art. 971 k.c. i art. 998 § 2 k.c. W tych przypadkach zastosowanie tych regulacji wymaga ich dostosowania do właściwości stosunku prawnego, do którego mają się odnosić. Trzecią kategorią przepisów byłyby te, które regulują zapis i mogą być zastosowane wobec dalszego zapisu wprost, np. art. 968 § 1, art. 975 i art. 979 k.c. Natomiast do ostatniej grupy można zaliczyć te regulacje, które w swej treści odnoszą się do zapisu, nie wskazując, czy należy je odnieść również do dalszego zapisu, a zastosowanie ich względem dalszego zapisu wymagałoby ich pewnej modyfikacji, np. art. 976 k.c.

Dalszy zapis, podobnie jak zapis, ukształtowany został jako tzw. zapis zwykły. W odróżnieniu od zapisu windykacyjnego, polegającego na bezpośrednim nabyciu prawa objętego zapisem, zapis zwykły kreuje po stronie podmiotu uprawnionego jedynie wierzytelność². Wobec tego przyjmuje się, że zapisobierca nie jest sukcesorem uniwersalnym spadkodawcy, natomiast pomiędzy spadkobiercą a zapisobiercą może zachodzić sukcesja syngularna, choć nie w każdym wypadku: nie można mówić o sukcesji, gdy np. przedmiotem zapisu jest usługa³. To samo należy odnieść do dalszego zapisu. Przedmiot dalszego zapisu powinien spełniać te same kryteria, które stawiane są przedmiotowi zapisu, stąd aktualny pozostaje dorobek orzecznictwa i doktryny w tym zakresie. Z kolei podmiot uprawniony powinien być zdolny do dziedziczenia i nie może być objęty fikcją śmierci na skutek wyroku uznającego zapisobiercę za niegodnego (art. 972 k.c.). Zapisobiercą może być także

² Szczegółowe porównanie zapisu zwykłego i windykacyjnego przeprowadził M. Niedośpiął w pracy *Zasadnicze rozrządzenia testamentowe*, Studia Prawnicze 1997, nr 2, s. 66–71.

³ J. Gwiazdomorski, *Prawo spadkowe w zarysie*, Warszawa 1985, s. 58–59.

ustanowiona w testamencie fundacja⁴. Zagadnienia te były przedmiotem licznych wypowiedzi, wobec tego ich dokładne rozważenie zostaje w tym miejscu pominięte, a dalsze wywody będą się koncentrować na cechach szczególnych dalszego zapisu i odpowiedzialności za jego wykonanie.

II. Podmioty zobowiązania

Wierzycielem w zobowiązaniu z dalszego zapisu jest określony w testamencie dalszy zapisobierca bądź jego następcy. Zmiana podmiotu po stronie czynnej zobowiązania z dalszego zapisu może nastąpić *inter vivos* na skutek przelewu wierzytelności⁵, ustawa nie zawiera bowiem zakazu zbycia wierzytelności z tytułu dalszego zapisu. Ponieważ wierzytelność została stwierdzona w treści testamentu, który zawsze znajduje odzwierciedlenie w dokumencie (jeśli chodzi o testament ustny – dokumentem takim jest pismo sporządzone w trybie art. 952 § 2 k.c. bądź protokół przesłuchania świadków sporządzony w trybie art. 952 § 3 k.c.⁶), przelew wierzytelności powinien być również stwierdzony pismem (art. 511 k.c.). Zbycie wierzytelności nie byłoby jednak dopuszczalne, gdyby testament nadawał jej charakter osobisty bądź przeniesienie jej na inną osobę byłoby sprzeczne z właściwością zobowiązania, a także gdyby strony zobowiązania zawarły umowę wyłączającą dopuszczalność cesji (art. 509 § 1 k.c.). Zmiana wierzyciela może nastąpić też na skutek dziedziczenia wierzytelności przez spadkobierców dalszego zapisobiercy. Należy jednak pamiętać, że do dziedziczenia tej wierzytelności dochodzi tylko wówczas, gdy wierzyciel zmarł po dacie otwarcia spadku po spadkodawcy, który ustanowił na jego rzecz dalszy

---

⁴ S. Wójcik i F. Zoll [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 10, red. B. Kordasiewicz, Warszawa 2009, s. 378.

⁵ M. Niedośpiał, *Zasadnicze rozrządzenia testamentowe*, s. 71.

⁶ § 144 Rozporządzenia MS z 23.02.2007 r. Regulamin urzędowania sądów powszechnych (Dz.U. z 2007 r. Nr 38, poz. 249): „Protokół przesłuchania świadków testamentu ustnego przechowuje się tak, jak oryginał testamentu. Kopie protokołu pozostawia się w aktach sprawy”.

zapis⁷. Ustanowienie dalszego zapisu, jako jedno z rozrządzeń testamentu, będącego przecież czynnością *mortis causa*, wywołuje skutki prawne dopiero z chwilą śmierci testatora. Wobec tego, dopóki testator żyje – ustanowiony w testamencie zapis nie rodzi skutków prawnych i gdyby potencjalny zapisobierca/dalszy zapisobierca zmarł, nie doczekawszy śmierci testatora, utraci zdolność do nabywania zapisu, w związku z czym wierzytelność na jego rzecz nie powstanie i w konsekwencji nie wejdzie do spadku po nim. Spadkodawca może zapobiec skutkom takiej sytuacji przez zastosowanie podstawienia, wskazując dalszego zapisobiercę podstawionego, na wypadek gdyby osoba ustanowiona w pierwszej kolejności nie chciała lub nie mogła nabyć zapisu⁸. Na marginesie warto zaznaczyć, że na gruncie zapisu poszukiwanie w art. 963 k.c. podstawy prawnej dla konstrukcji podstawienia nie byłoby konieczne, skoro art. 975 k.c. stanowi, że dopuszczalne jest ustanawianie zapisu pod warunkiem i z zastrzeżeniem terminu. Podstawienie jest bowiem w istocie rozrządzeniem warunkowym, a zatem uzasadnionym już na podstawie art. 975 k.c.

W razie gdy w testamencie nie zastosowano podstawienia, należy rozważyć działanie instytucji przyrostu. W doktrynie przyjmuje się, że w przypadku gdy zapis został ustanowiony na rzecz kilku zapisobierców, z których jeden nie chce lub nie może być zapisobiercą, należy na podstawie odesłania z art. 972 k.c. zastosować przepisy o przyroście⁹. Zwróćmy jednak uwagę, że sytuacji, w której zapisobierca nie chce lub nie może być zapisobiercą, dotyczy również dyspozycja art. 973 k.c., wskazująca, że w takim przypadku obciążony zapisem zostaje zwolniony od obowiązku jego wykonania. Powstaje zatem wątpliwość co do relacji tego przepisu względem regulacji przyrostu. Pewną wskazówkę może stanowić *ratio legis* instytucji przyrostu, którą S. Wójcik i F. Zoll¹⁰ trafnie wyjaśniają

⁷ J. Ignaczewski, *Prawo spadkowe*, Warszawa 2004, s. 182.

⁸ Podobnie S. Wójcik i F. Zoll, op.cit., s. 378.

⁹ S. Babiarczyk, *Spadek i darowizna w prawie cywilnym i podatkowym*, Warszawa 2008, s. 102; J. Ignaczewski, *Prawo spadkowe*, s. 182; S. Piątkowski, *Prawo spadkowe. Zarys wykładu*, Warszawa 2002, s. 132 i E. Skowrońska-Bocian, *Komentarz do Kodeksu cywilnego*, Warszawa 2001, s. 147.

¹⁰ S. Wójcik i F. Zoll, op.cit., s. 373.

jako założenie, że jeżeli spadkodawca powołał do całości lub części spadku kilku spadkobierców, to jego wolą było, by całość lub tę część spadku dziedziczyły tylko osoby ustanowione jako spadkobiercy testamentowi. W odniesieniu do zapisu założenie to sprawdza się w sytuacji, gdy testator ustanowił kilku zapisobierców względem tego samego przedmiotu, niezależnie od tego, czy w testamencie określono wysokość udziałów przysługujących zapisobiercom w zapisanym prawie, czy też oznaczenia tego brak (w takiej sytuacji udziały będą równe – art. 960 k.c. w zw. z art. 972 k.c.). Można wówczas przyjąć, że wolą spadkodawcy było przyznanie tego właśnie przedmiotu wskazanym przez niego osobom, z wyłączeniem spadkobierców. Wola spadkodawcy zostaje więc zrealizowana, choć w nieco innych proporcjach co do wysokości udziałów, z uwagi na odpadnięcie jednego z uprawnionych. Ta argumentacja ulega natomiast osłabieniu, gdy w testamencie ustanowiono kilka zapisów, których przedmioty są różne (np. zapis nieruchomości na rzecz osoby A oraz zapis biżuterii na rzecz osoby B). W razie odpadnięcia jednego z uprawnionych trudno byłoby uzasadnić przyrost: zapisując osobie B biżuterię, spadkodawca dał wyraz woli, by ta konkretna rzecz stała się w całości jej własnością, z czego nie da się chyba wyciągnąć logicznego wniosku, że w braku drugiego zapisobiercy wolą spadkodawcy było nabycie przez osobę B także nieruchomości. Trafniejsze byłoby chyba przyjęcie, że w takiej sytuacji stosuje się art. 973 k.c., wobec czego spadkobierca zostaje zwolniony z wykonania takiego zapisu. Rozważania powyższe należy również odnieść do dalszych zapisów. Trzeba nadto wspomnieć, że wierzyciel z tytułu dalszego zapisu może rozrzucić w testamencie nabytą wierzytelnością, czyniąc ją przedmiotem zapisu (*legatum nominis*). Po śmierci wierzyciela zapisobierca tej wierzytelności nabywa wobec spadkobierców wierzyciela roszczenie o przelew tej wierzytelności, a po jego wykonaniu może dochodzić praw przysługujących mu ze zobowiązania z dalszego zapisu.

Problematycznym zagadnieniem jest kwestia dopuszczalności ustanowienia dalszego zapisu na rzecz dziedziczącego spadkobiercy. W doktrynie akceptuje się ustanawianie zapisu na korzyść spadkobiercy (tzw. zapis naddziałowy), który polega na tym, że spadkobierca może żądać wykonania zapisu kosztem pozostałych spadko-

bierców, gdyż przedmiot zapisu przysługuje spadkobiercy ponad jego udział w spadku¹¹. W przypadku dalszego zapisu na rzecz spadkobiercy rodzą się jednak pewne dodatkowe wątpliwości, wiążące się m.in. z wykreowaniem dwustronnej relacji, mogącej prowadzić do ustanawiania zapisu pod tytułem odpłatnym. Zilustruje to następujący przykładowy testament: „Do całości spadku powołuję córkę, którą zobowiązuję do wypłacenia synowi kwoty 5000 zł. Syna zobowiązuję do przeniesienia na córkę (spadkobierczynię) własności jego zegara ściennego”¹². Dalszy zapis zegara powoduje, że w zamian za wykonanie zapisu pieniężnego spadkobierca otrzyma swoisty „ekwiwalent”. W literaturze poglądy dotyczące możliwości ustanawiania zapisu odpłatnego są podzielone¹³ i wydaje się, że akurat świadczenie takiego swoistego „ekwiwalentu” – przedmiotu dalszego zapisu, nie godziłoby w naturę tego stosunku. Przeciwno konstrukcji dalszego zapisu naddziałowego przemawia jednak treść przepisów odnoszących się do dalszego zapisu, które opierają się na założeniu, że dalszym zapisobiercą jest inna osoba i nie dałoby się ich zastosować wprost w sytuacji, gdyby uprawnionym był spadkobierca (art. 973, 974 k.c.).

Dłużnikiem w zobowiązaniu z dalszego zapisu jest zapisobierca bądź – gdyby doszło do przejęcia długu – przejemca długu. Do przejęcia długu dochodzi na skutek zawarcia umowy o przejęcie długu między zapisobiercą a przejemcą – za zgodą dalszego zapisobiercy, bądź umowy dalszego zapisobiercy i przejemcy – za zgodą zapisobiercy. Do przejęcia długu znajdują zastosowanie art. 519–525 k.c. Natomiast w razie śmierci zapisobiercy obowiązek wyko-

---

¹¹ S. Wójcik i F. Zoll, op.cit., s. 379 podkreślają, że przypadki takie wymagają przeprowadzenia wnikliwej wykładni testamentu w celu ustalenia, czy rzeczywiście wolą spadkodawcy było ustanowienie prelegatu, czy też chodzi o niemające mocy wiążącej wskazówki testatora odnośnie do działu spadku.

¹² Przedmiotem zapisu mogą być przedmioty nienależące do spadkodawcy, o ile testator jest tego świadomy, zob. E. Niezbecka, *Ustanowienie spadkobiercy i zapisobiorcy w testamencie*, Rejent 1992, nr 6, s. 36–49.

¹³ Przeciwnikiem ustanawiania odpłatności za zapis jest E. Skowrońska-Bocian, *Komentarz do kodeksu cywilnego*, s. 142, natomiast zwolennikiem jest E. Niezbecka, *Zapis*, Lublin 1990, s. 92.

nania dalszego zapisu stanowi składnik spadku, który jako dług spadkowy powinien zostać wykonany przez spadkobierców dłużnika. Natomiast przelew wierzytelności z tytułu zapisu nie powoduje wstąpienia cesjonariusza w obowiązek wykonania dalszego zapisu, jeżeli nie zawarto również umowy o przejęcie długu¹⁴. Obowiązek ten, mimo przelewu, będzie więc nadal spoczywał na zapisobiercy, który jednak na podstawie art. 970 zd. 2 k.c. będzie mógł powstrzymać się z jego wykonaniem aż do chwili, gdy spadkobierca spełni świadczenie do rąk cesjonariusza.

Zmiana dłużnika może nastąpić także na podstawie art. 973 k.c., który głosi, że jeżeli osoba, na rzecz której został uczyniony zapis, nie chce lub nie może być zapisobiercą, obciążony zapisem zostaje zwolniony od obowiązku jego wykonania, powinien jednak w braku odmiennej woli spadkodawcy wykonać dalsze zapisy. Sytuacja, w której zapisobierca nie chce przyjąć przeznaczonej dla niego korzyści, zachodzi, gdy dojdzie do zawarcia umowy o zwolnienie spadkobiercy z długu bądź jeśli przyjmujemy dopuszczalność odrzucenia zapisu na gruncie k.c., także w przypadku jednostronnego odrzucenia zapisu¹⁵. Natomiast niemożliwość bycia zapisobiercą ma miejsce, gdy zapisobierca nie ma przymiotów niezbędnych do nabycia przyznanych mu uprawnień, co wynika z odpowiedniego stosowania przepisów o zdolności do dziedziczenia i niegodności, jak również gdy zobowiązanie z zapisu wygasło wskutek niezawinionej niemożliwości świadczenia¹⁶. W powyższych sytuacjach następuje z mocy prawa zmiana dłużnika w zobowiązaniu, którego treść pozostaje niezmieniona. Zmianie ulegnie natomiast status długu, który zostanie odtąd zaliczony do długów spadkowych.

---

¹⁴ W braku regulacji szczególnej nie można przyjmować łącznego przejścia praw i obowiązków na cesjonariusza, zob. H. Ciepła [w:] *Komentarz do Kodeksu cywilnego, Zobowiązania*, t. I, red. G. Bieniek, Warszawa 2007, s. 670.

¹⁵ Mimo braku uregulowania tej instytucji, za dopuszczalnością odrzucenia zapisu opowiedzieli się: J. Ignaczewski, *Prawo spadkowe*, s. 189; J. Kremis [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. E. Gniewek, Warszawa 2008, s. 1560; E. Niezbecka, *Kodeks cywilny. Komentarze*, s. 155.

¹⁶ Zob. E. Niezbecka, *Wymagalność roszczeń z tytułu zapisu oraz kilka uwag o wykonaniu dalszego zapisu*, *Nowe Prawo* 1986, nr 3, s. 40.

W związku z tym pewnej modyfikacji ulegnie zakres odpowiedzialności dłużnika ze względu na działanie ograniczeń odpowiedzialności za długi spadkowe (zob. np. art. 1033 k.c.). Stosowanie art. 973 k.c. jest wyłączone, jeśli spadkodawca wyraził w testamencie odmienną wolę, np. przez ustanowienie zapisobiercy podstawionego bądź wyraźne postanowienie, wskazujące, że gdyby zapisobierca nie chciał lub nie mógł być zapisobiercą, dalszy zapis traci moc. Niedopuszczalność zmiany dłużnika może również wynikać z osobistego charakteru świadczenia, które nie mogłoby zostać prawidłowo wykonane przez inną osobę.

Należy zauważyć, że na gruncie obowiązujących przepisów nie da się wykluczyć ustanawiania w testamencie również dalszych zapisów wielokrotnych, polegających na obciążeniu dalszego zapisobiercy obowiązkiem wykonania zapisu. Do takiego zobowiązania, w którym dłużnikiem byłby dalszy zapisobierca, należałoby stosować przepisy odnoszące się do dalszego zapisu.

III. Wykonanie zapisu a dalszy zapis

Wraz z otwarciem spadku uprawniony nabywa roszczenie z tytułu dalszego zapisu, jednakże początkowo jest ono roszczeniem niewymagalnym. Nadejście stanu wymagalności może wynikać z testamentu, wskazującego termin spełnienia świadczenia bądź ustanawiającego warunek zawieszający, od którego ziszczenia uzależniony jest dalszy zapis. Jeżeli jednak testament nie zawiera w tym zakresie wskazówek, ustalenie chwili wymagalności roszczenia o dalszy zapis, podobnie zresztą jak w przypadku zapisu, budzi kontrowersje. Zdaniem J. Piątowskiego¹⁷ wymagalność dalszego zapisu określa art. 970 k.c.; w tym ujęciu roszczenie dalszego zapisobiercy staje się wymagalne już w chwili wykonania zapisu przez spadkobiercę. Natomiast według J. Ignaczewskiego¹⁸ przy ustalaniu wymagalności roszczenia o wykonanie dalszego zapisu należy stosować odpowiednio zasady rządzące wymagalnością roszczenia o zapis,

¹⁷ J.S. Piątowski, op.cit., s. 134.

¹⁸ J. Ignaczewski, op.cit., s. 185.

co oznacza, że obowiązek wykonania dalszego zapisu nie powstaje z mocy prawa w następstwie wykonania zapisu, lecz wymaga jeszcze wezwania dłużnika do spełnienia świadczenia (art. 455 k.c.). Artykuł 970 zd. 2 k.c. określa zatem najwcześniejszy termin skutecznego wezwania o wykonanie dalszego zapisu, a dopiero wskutek tego wezwania roszczenie dalszego zapisobiercy stanie się wymagalne¹⁹. Pogląd ten jest uzasadniony, gdyż intencją zd. 2 przywołanego przepisu jest jedynie przyznanie dłużnikowi zarzutu mającego służyć jego ochronie dopóki nie otrzymał należnej mu korzyści w postaci zapisu, nie rodzi to jednak skutku w postaci zakwalifikowania zobowiązania z dalszego zapisu jako zobowiązania terminowego. Konieczność wezwania do spełnienia świadczenia, wynikająca ze zd. 1 tego przepisu, nie zostaje bowiem w zd. 2 uchylona. Należy zatem przyjąć, że po wykonaniu zapisu ustaje jedynie przeszkoda do skutecznego wezwania do wykonania dalszego zapisu.

Zarzut niewykonania zapisu jest zarzutem dylatoryjnym, hamującym przedwcześnie podniesione roszczenie do czasu wykonania zapisu przez spadkobiercę. Przez wykonanie zapisu, usuwając podstawę tego zarzutu, należy rozumieć zarówno spełnienie świadczenia zgodnie z treścią testamentu, jak również inne przypadki wygaśnięcia zobowiązania z zaspokojeniem wierzyciela²⁰. Należy również pamiętać, że ze względu na ograniczenia odpowiedzialności spadkobierców za wykonanie zapisów (np. art. 1033 k.c. – ograniczający odpowiedzialność do wartości stanu czynnego spadku i art. 998 § 1 k.c. – ochrona spadkobiercy własnym zachowaniem, art. 1004 § 1 k.c. – zmniejszenie zapisu) zapisobierca uzyska niekiedy tylko część wskazanego w testamencie świadczenia. W takiej sytuacji brak pełnego zaspokojenia nie stanowi podstawy zarzutu hamującego roszczenie dalszego zapisobiercy. Jednakże gdy zmniejszenie zapisu nastąpiło z powodu zaspokojenia przez spadkobierców

---

¹⁹ Tak w odniesieniu do roszczenia o zapis SN w wyr. z dn. 15.02.2001 r., II CKN 390/00, OSP, 2001 r., nr 10, poz. 140. Por. P. Księżak, *Początek biegu terminu przedawnienia roszczenia o wykonanie zapisu*, Przegląd Sądowy 2005, nr 1, s. 71.

²⁰ Np. świadczenie w miejsce wypełnienia, potrącenie, złożenie przedmiotu świadczenia do depozytu sądowego.

roszczenia z tytułu zachowku, roszczenie dalszego zapisobiercy ulegnie również odpowiedniemu obniżeniu (art. 1004 § 2 k.c.).

W interesie dalszego zapisobiercy leży, by dłużnik korzystający z zarzutu niewykonania zapisu nie pozostawał bierny i podjął kroki w celu dochodzenia swego roszczenia. Jeżeli tego nie uczyni i w sposób zawiniony doprowadzi do przedawnienia roszczenia o zapis, ponosi względem dalszego zapisobiercy odpowiedzialność kontraktową²¹.

Skorzystanie z zarzutu niewykonania zapisu jest uprawnieniem dłużnika, z którego może, lecz nie musi korzystać, gdyż nie ma przeszkód, by świadczenie zostało spełnione zanim zapisobierca uzyska przedmiot zapisu od spadkobiercy. W tym zakresie na uwagę zasługuje trafny pogląd E. Niezbeckiej²², która przyjmuje, że korzyść uzyskana przez zapisobiercę stanowi podstawę prawną świadczenia na rzecz dalszego zapisobiercy. Jeżeli zapisobierca wykonał dalszy zapis zanim sam uzyskał zaspokojenie od spadkobiercy, po czym okaże się, że zaspokojenie to nie nastąpi ani w postaci pierwotnego świadczenia ani odszkodowania (np. w razie niezawinionej niemożliwości świadczenia zobowiązanie z zapisu wygaśnie), może on żądać od dalszego zapisobiercy zwrotu świadczenia jako nienależnego, powołując się na odpadnięcie podstawy prawnej świadczenia, którą w chwili spełnienia świadczenia stanowił ważny zapis. Podstawę prawną kondykcji o zwrot świadczenia z dalszego zapisu stanowi wtedy art. 410 § 2 k.c. w zw. z art. 405 k.c.

W doktrynie przyjmuje się zgodnie, że art. 970 zd. 2 k.c. ma charakter bezwzględnie obowiązujący i uprawnienia tego nie może wyłączyć odmienna wola spadkodawcy²³. Konsekwencją tego założenia byłaby konkluzja, że ustanowienie zapisu pod warunkiem zawieszającym, że zostanie wykonany dalszy zapis, jako sprzeczne z normą *ius cogens* pociągałoby nieważność tego rozrządzenia testa-

---

²¹ Tak również E. Niezbecka, *Wymagalność roszczeń*, s. 39–40.

²² Ibidem, s. 39–40.

²³ J. Kremis [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, s. 1560; E. Niezbecka, *Kodeks cywilny. Komentarz*, s. 153; E. Skowrońska-Bocian, *Komentarz do Kodeksu cywilnego*, s. 145.

mentowego (art. 94 k.c. w zw. z art. 58 § 3 k.c.)²⁴. Dopuszczalne byłoby natomiast zastrzeżenie warunku rozwiązującego połączonego z terminem (zapis pod warunkiem rozwiązującym, że w określonym terminie od wykonania zapisu zostanie wykonany dalszy zapis), gdyż taka konstrukcja stanowi przykład testamentowego oznaczenia terminu świadczenia w zobowiązaniu z dalszego zapisu bez naruszenia uprawnienia zapisobiercy do uzyskania należnej mu korzyści, zanim przystąpi do realizacji dalszych zapisów.

IV. Sposób wykonania zobowiązania

Podstawowym sposobem wykonania zobowiązania z dalszego zapisu jest spełnienie świadczenia wskazanego w testamencie. Należy przy tym pamiętać, że nie jest konieczne, by stanowiło ono element świadczenia przypadającego zapisobiercy (dalszym zapisem mogłyby być więc objęte zarówno elementy zapisanej rzeczy, np. jej pożytki, jak i inne świadczenie, niemające z zapisanym przedmiotem nic wspólnego, np. dalszy zapis renty pieniężnej nałożony na zapisobiercę nieruchomości). Jeżeli przedmiotem dalszego zapisu jest rzecz oznaczona co do tożsamości, celowe byłoby odpowiednie stosowanie art. 976 k.c. Na tej podstawie dalszy zapis rzeczy indywidualnie oznaczonej jest bezskuteczny, jeżeli rzecz będąca przedmiotem świadczenia nie została objęta zapisem albo jeżeli spadkodawca był w chwili swej śmierci zobowiązany do zbycia tej rzeczy. Z testamentu może jednak wynikać odmienna wola spadkodawcy, wówczas na zapisobiercę zostaje nałożony obowiązek dołożenia starań w kierunku nabycia wskazanego w testamencie przedmiotu w celu przekazania go dalszemu zapisobiercy bądź skłonienia innych osób (np. spadkobierców, jeśli rzecz ta należy do spadku) do przeniesienia własności na dalszego zapisobiercę. Gdyby okazało

---

²⁴ M. Niedośniał, *Zasadnicze rozrządzenia testamentowe*, s. 69 uznaje jednak za dopuszczalne rozrządzenie, w którym spadkodawca ustanawia zapis pod warunkiem spełnienia przez zapisobiercę na rzecz danej osoby określonego świadczenia majątkowego.

się to niemożliwe na skutek okoliczności, za które zapisobierca nie ponosi odpowiedzialności, zobowiązanie wygasa²⁵.

Zamiast świadczenia pierwotnego dłużnik może spełnić na rzecz dalszego zapisobiercy świadczenie substytucyjne, wskazane w art. 974 k.c. Mianowicie, jeżeli zapis został już wykonany, świadczenie substytucyjne polega na bezpłatnym przeniesieniu praw otrzymanych z tytułu zapisu, a jeśli zapisu jeszcze nie wykonano, zapisobierca może przenieść na dalszego zapisobiercę przysługujące mu roszczenie o wykonanie zapisu. Przepis ten przyznaje dłużnikowi upoważnienie przemienne, które może okazać się przydatne szczególnie wtedy, gdyby wykonanie dalszego zapisu zgodnie z jego treścią było dla dłużnika uciążliwe bądź ekonomicznie niekorzystne, tak że ciężar, który stanowi dalszy zapis, nie zostaje zbilansowany korzyścią płynącą z zapisu. Z upoważnienia przemiennego można oczywiście korzystać również w przypadku, gdy wartość świadczenia substytucyjnego przewyższa wartość świadczenia pierwotnego, lecz zapisobiercy nie przysługuje wówczas względem dalszego zapisobiercy roszczenie o zwrot nadwyżki, ponieważ art. 974 k.c. nie wiąże żadnych skutków z ekwiwalentnością świadczeń²⁶. Zwróćmy uwagę, że świadczenie zastępcze opisane jako „przeniesienie praw otrzymanych z tytułu zapisu” należy zgodnie z językowym znaczeniem użytych słów interpretować jako przeniesienie wszystkich praw, które zapisobierca otrzymał, a nie tylko tej części praw, jaka wartością odpowiada świadczeniu pierwotnemu należnemu dalszemu zapisobiercy. W konkretnej sytuacji zastąpienie świadczenia pierwotnego świadczeniem substytucyjnym może być korzystne bądź dla zapisobiercy, co należałoby uznać za sytuację typową, skoro od niego zależy decyzja co do przedmiotu świadczenia, bądź dla dalszego zapisobiercy; jednakże nie wynika stąd obowiązek dalszych rozliczeń. Dalszy zapisobierca, któremu zaofiarowano

---

²⁵ Tak na gruncie zapisu E. Niezbecka, *Kodeks cywilny*, s. 158 i E. Skowrońska-Bocian, *Komentarz do kodeksu cywilnego*, s. 149.

²⁶ P. Drapała, *Świadczenie w miejsce wykonania (datio in solutum)*, Państwo i Prawo 2003, nr 12, s. 33 zauważył, że w konstrukcji upoważnienia przemiennego nadwyżka wartości świadczenia substytucyjnego podlega zwrotowi na rzecz dłużnika tylko, gdy strony wyraźnie tak postanowiły.

świadczenie zastępcze, nie może więc domagać się świadczenia pierwotnego, ani żądać odszkodowania za uszczerbek, który poniósł wskutek nieuzyskania świadczenia pierwotnego. Artykuł 974 k.c. stanowi odstępstwo od zasady respektowania woli testatora, gdyż konstruuje on normę bezwzględnie obowiązującą, której spadkodawca nie może wyłączyć odmienną wolą wyrażoną w testamencie²⁷. W doktrynie słusznie jednak wskazano, że korzystanie z *facultas alternativa* jest wykluczone, jeżeli prawo wynikające z zapisu ma charakter niezbywalny (np. użytkowanie, służebność osobista mieszkania)²⁸, ponieważ celem art. 974 k.c. nie jest zmiana natury praw niezbywalnych, a jedynie dopuszczenie do przeniesienia tych praw, które się do tego nadają. Elżbieta Niezbecka²⁹ przyjmuje, że przepis ten ustanawia wyjątek względem art. 509 § 1 k.c., pozwalający na dokonanie przelewu również wtedy, gdy sprzeciwiałoby się to naturze zobowiązania. Autorka powołuje się na potrzebę ochrony interesów zapisobiercy, dla którego upoważnienie przemienne stanowi jedyną możliwość uwolnienia się od obowiązku wykonania dalszego zapisu. Stanowisko to można uznać za dyskusyjne, trzeba bowiem zauważyć, że taka bezwzględna ochrona zapisobiercy mogłaby wywołać równie niepożądane skutki (np. gdyby zapisobierca będący osobą w podeszłym wieku, któremu przysługuje roszczenie o dożywotnią rentę lub dostarczanie środków utrzymania w naturze, mógł przenieść je na dalszego zapisobiercę – dobrze sytuowaną i młodą osobę, prowadziłyby to do społecznie niepożądanych skutków oraz do niewspółmiernego wobec zamierzeń testatora obciążenia spadkobierców).

²⁷ J. Ignaczewski, op.cit., s. 190.

²⁸ J. Ignaczewski, op.cit., s. 191; J. Kremis, op.cit., s. 1562; E. Niezbecka, *Kodeks cywilny. Komentarz*, s. 156; E. Skowrońska-Bocian, *Komentarz do kodeksu cywilnego*, s. 148.

²⁹ E. Niezbecka, *Wymagalność roszczeń*, s. 41–42.

V. Wielość dłużników w zobowiązaniu z dalszego zapisu

Obowiązek wykonania dalszego zapisu może zostać nałożony na jednego lub kilku (wszystkich bądź tylko niektórych) zapisobierców. Spadkodawca, obciążając kilku zapisobierców dalszym zapisem, może określić charakter ich odpowiedzialności, ustanawiając np. odpowiedzialność solidarną albo określając, w jakich częściach poszczególni zapisobiercy obowiązani są spełnić świadczenie. W przypadku braku takich wskazówek należy stosować odpowiednio art. 971 zd. 2 k.c., który głosi, że jeżeli spadek przypada kilku spadkobiercom, zapis obciąża ich w stosunku do wielkości ich udziałów spadkowych. W doktrynie przeważa pogląd, że przepis ten, jako *lex specialis*, wyłącza stosowanie ogólnej regulacji art. 1034 § 1 k.c., ustanawiającej solidarną odpowiedzialność spadkobierców za długi spadkowe do czasu działu spadku³⁰. Charakter odpowiedzialności zależy więc od rodzaju świadczenia: jeśli jest ono podzielne – powstaje tyle odrębnych stosunków zobowiązaniowych, ilu jest dłużników (art. 379 k.c.), natomiast jego niepodzielność prowadzi do stosowania przepisów o solidarności na podstawie art. 380 § 1 k.c. Odmienne stanowisko wyrazili S. Wójcik i F. Zoll³¹, zdaniem których art. 971 k.c. reguluje jedynie kwestię odpowiedzialności w stosunku wewnętrznym, podczas gdy w stosunku zewnętrznym działa zasada ogólna z art. 1034 § 1 k.c. Artykuł 971 k.c. byłby więc w tym ujęciu tylko wyjątkiem od regulacji art. 1034 § 1 zd. 2 k.c., umożliwiającym spadkodawcy odmienną regulację zakresu roszczeń regresowych. Przedstawiona przez autorów argumentacja odwołuje się m.in. do ustawodawstwa niemieckiego, na którym wzorowane było polskie rozwiązanie, co jednak nie powinno, jak się wydaje, przesądzać o wykładni polskich przepisów. Należałoby raczej przyjąć, że intencją tej regulacji było wyłączenie automatycznego działania surowej dla spadkobierców odpowiedzialno-

---

³⁰ J. Ignaczewski, op.cit., s. 187; J. Kremis, op.cit., s. 1560; E. Niezbecka, *Kodeks cywilny. Komentarz*, s. 153; E. Skowrońska-Bocian, *Komentarz do Kodeksu cywilnego*, s. 146.

³¹ S. Wójcik, F. Zoll, op.cit., s. 377.

ści solidarnej (inny przejaw złagodzenia ich odpowiedzialności znajdujemy również w art. 1033 k.c.), jednakże przy pozostawieniu możliwości jej wprowadzenia mocą rozrządzenia testamentowego. Konkluzję tę należy odnieść również do dalszego zapisu.

Odpowiednie stosowanie art. 971 zd. 1 k.c. prowadzi do wniosku, że zapisobiercy są obciążeni dalszym zapisem w częściach odpowiadających stosunkowi wartości należnych im z tytułu zapisu korzyści³². Przy obliczaniu tego stosunku należy odróżnić dwie sytuacje: po pierwsze, jeżeli zapis obejmuje jedną rzecz lub prawo, a zapisobiercom przysługują określone w nim udziały, to o obciążeniu zapisobierców dalszym zapisem przesądza stosunek wielkości tych udziałów; po drugie natomiast, gdy poszczególnym zapisobiercom zostały zapisane odrębne przedmioty, zakres obciążenia dalszym zapisem wyznaczy stosunek wartości tych przedmiotów. Obliczenie to komplikuje się, jeśli testament ustanawia zapis naddziałowy i zapisobierca będący jednocześnie spadkobiercą został obciążony wraz z innymi zapisobiercami obowiązkiem wykonania dalszego zapisu. Powstaje wówczas pytanie, czy do wartości zapisu należy również doliczyć wartość udziału spadkowego uzyskanego przez zapisobiercę. Zaproponowana w literaturze³³ odpowiedź twierdząca opiera się na założeniu, że ciężar odpowiedzialności powinien rozkładać się na dłużników odpowiednio do uzyskanych korzyści, niezależnie od ich tytułu. Jednakże treść art. 971 k.c. nie rozstrzyga jednoznacznie tego zagadnienia i dałoby się również przyjąć rozwiązanie przeciwnie, w którym o zakresie odpowiedzialności przesądzałyby wyłącznie korzyść uzyskana tytułem zapisu, skoro dłużnik zostaje obciążony dalszym zapisem tylko jako zapisobierca, nie zaś jako spadkobierca. Zagadnienie to można uznać za kontrowersyjne.

W dalszej kolejności warto wspomnieć o konsekwencjach art. 970 zd. 2 k.c., w przypadku gdy do wykonania dalszego zapisu zobowiązanych jest kilka podmiotów, a tylko niektóre z nich zostały zaspokojone przez spadkobierców. Sytuacja dalszego zapisobiercy zależy wówczas od tego, czy należne mu świadczenie jest podzielne. Jeżeli mamy do czynienia ze zobowiązaniem podzielnym (art. 379

³² E. Skowrońska-Bocian, *Komentarz do Kodeksu cywilnego*, s. 146.

³³ Tak chyba S. Wójcik, F. Zoll, *op.cit.*, s. 378.

k.c.), może on skutecznie żądać spełnienia odpowiedniej części świadczenia tylko od tych zapisobierców, którzy zostali zaspokojeni, pozostałym przysługuje bowiem na podstawie art. 970 zd. 2 k.c. zarzut niewykonania zapisu. Natomiast gdy świadczenie przypadające dalszemu zapisobiercy jest niepodzielne, może on zażądać spełnienia całego świadczenia od tego zapisobiercy, który otrzymał już świadczenie z tytułu zapisu, skoro odpowiedzialność zapisobierców opiera się na takich zasadach jak odpowiedzialność dłużników solidarnych (art. 380 § 1 k.c.). To samo odnosi się do sytuacji, gdy w testamencie nadano zobowiązaniu charakter solidarny.

W sytuacji wielości dłużników zobowiązanych do wykonania dalszego zapisu powstaje także problem skutków skorzystania przez jednego z nich z upoważnienia przemiennego, o którym mowa w art. 974 k.c. Jeżeli zobowiązanie jest solidarne (bądź stosowane są przepisy o solidarności ze względu na niepodzielność świadczenia), znajdzie zastosowanie art. 366 § 1 k.c. *in fine*, w myśl którego zaspokojenie wierzyciela przez któregokolwiek z dłużników zwalnia pozostałych. Przez zaspokojenie wierzyciela rozumie się bowiem nie tylko spełnienie świadczenia zgodnie z treścią zobowiązania, lecz także różnego rodzaju świadczenia zastępcze³⁴. Spełnienie świadczenia substytucyjnego przez któregokolwiek z zapisobierców powoduje więc wygaśnięcie zobowiązania z dalszego zapisu, uniemożliwiając tym samym dalszemu zapisobiercy domaganie się pierwotnego świadczenia od pozostałych zapisobierców. Natomiast gdy wchodzi w grę zobowiązania podzielne, każdy ze stosunków zobowiązaniowych podlega samodzielnej ocenie, a zwolnienie się przez jednego z dłużników poprzez świadczenie zastępcze nie zwalnia pozostałych dłużników. Wykładnia art. 974 k.c. nie wyklucza jednak przyjęcia, że dotyczy on bezpośrednio tylko sytuacji, w której obowiązek wykonania całego dalszego zapisu spoczywa na danym zapisobiercy. Jeżeli jednak w wyniku podzielności świadczenia doszło do podziału określonego w testamencie obowiązku między kilku dłużników, można rozważyć, czy również przewidziane w tym przepisie świadczenie substytucyjne ulegnie podziałowi według tej samej proporcji,

---

³⁴ M. Sychowicz [w:] *Komentarz do Kodeksu cywilnego*, t. I, red. G. Bie-
niek, Warszawa 2007, s. 97.

która była podstawą podziału długu i wierzytelności. Za takim rozwiązaniem przemawia potrzeba ochrony zapisobierców przed możliwością nadmiernego wzbogacenia dalszego zapisobiercy ich kosztem, który mógłby tą drogą „przejąć” w całości wszystkie zapisy, co jak wiadomo, nie byłoby możliwe w przypadku, gdyby świadczenie pierwotne było niepodzielne. Należy jednak zdawać sobie sprawę z komplikacji, które mogą wówczas powstać, związanych z ustaleniem odpowiedniej części praw otrzymanych z tytułu zapisu, a także z przelewem części roszczenia o jego wykonanie, co okazuje się problematyczne, gdyby przedmiot zapisu był niepodzielny³⁵.

VI. Wnioski

Jako podsumowanie powyższych rozważań można sformułować następujące wnioski:

- 1) Wierzycielem w zobowiązaniu z dalszego zapisu jest dalszy zapisobierca, a w razie jego śmierci – jego spadkobiercy, o ile wierzyciel zmarł po otwarciu spadku po spadkodawcy, którego testament stanowi źródło zobowiązania z dalszego zapisu. Jeżeli śmierć dalszego zapisobiercy nastąpiła wcześniej, wierzytelność może nabyć dalszy zapisobierca podstawiony, a w sytuacji gdy ustanowiono kilka dalszych zapisów względem tego samego przedmiotu, wierzytelność przechodzi na zasadzie przyrostu na pozostałych dalszych zapisobierców. Wierzytelność z dalszego zapisu może być również przedmiotem przelewu oraz rozrządzenia testamentowego w postaci zapisu wierzytelności.
- 2) Zobowiązaniem do wykonania dalszego zapisu jest zapisobierca, chyba że doszło do przejęcia długu bądź obowiązek z mocy prawa przeszedł na spadkobiercę (art. 973 k.c.). Przelew wierzytelności z zapisu nie zwalnia zapisobiercy z długu, jeśli nie doszło do przejęcia długu przez cesjonariusza.
- 3) Dopuszczalne jest ustanawianie dalszych zapisów wielokrotnych.

---

³⁵ Prowadziłyby to do konieczności stosowania art. 381 k.c.

- 4) Dłużnikowi przysługuje na podstawie art. 970 zd. 2 k.c. dylatoryjny zarzut niewykonania zapisu, którego ustanie nie wystarczy jednak do powstania stanu wymagalności roszczenia dalszego zapisobiercy, jeśli ten nie wezwie dłużnika do spełnienia świadczenia.
- 5) Skorzystanie przez dłużnika z upoważnienia przemiennego (art. 974 k.c.) nie jest oparte na ekwiwalentności świadczenia pierwotnego i substytucyjnego, dlatego dysproporcja tych świadczeń nie daje podstawy do roszczeń o zwrot nadwyżki.
- 6) Jeżeli dalszym zapisem obciążono kilku zapisobierców bez określenia zakresu ich odpowiedzialności, rozstrzygające znaczenie ma podzielność/niepodzielność świadczenia w zobowiązaniu z dalszego zapisu, która rozstrzyga albo o powstaniu zobowiązań podzielnych, albo o stosowaniu przepisów o solidarności, a także wpływa na zakres zaspokojenia wierzyciela, w sytuacji gdy tylko niektórym z dłużników służy zarzut niewykonania zapisu (art. 970 zd. 2 k.c.), oraz na sposób wykonania zobowiązania, w sytuacji gdy jeden z kilku dłużników korzysta z upoważnienia przemiennego, o którym mowa w art. 974 k.c.

Summary

Subsequent bequest

In a subsequent bequest obligation, the creditor can be: 1) the subsequent legatee, 2) his heirs, 3) the cessionary. However, the creditor's heirs shall inherit the liability only if the subsequent legatee died later than the testator in whose testament the subsequent bequest was established. If this condition is not fulfilled, the claim shall pass onto the substitute subsequent legatee, and if there is no substitution – onto the other subsequent legatees, on condition that the testament provides for several subsequent bequests. The subsequent legatee may also bequeath his liability to a particular person.

The person liable to execute the subsequent bequest is the legatee, unless the debt has been taken over or the obligation has passed onto the heir in accordance with the law (Art. 973 of the Civil Code). The transfer of the bequest liabilities does not release the heir from the debt, unless the cessionary has taken it over.

The subsequent bequest becomes due and payable only when the debtor is called upon to complete the performance. The appeal, however, shall not be effective unless the debtor receives the benefit due to him from the inheritance.

Should, in place of the original performance, a substitute performance specified in Art. 974 of the Civil Code be completed, the subsequent bequest liability shall expire and none of the parties shall be liable to claim reimbursement of the balance, even if the value of the substitute performance differed from the value of the original performance.

If there are several debtors obliged to execute the subsequent bequest, the kind of performance (divisible or indivisible) determines whether their responsibility is divisible or joint and several.

Keywords: subsequent bequest, subsequent legatee